

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 9

ISSN 1303-5231

DICLE ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Hakemli Dergi

**CİLT: V
SAYI: 1**

DIYARBAKIR - 2003

BASRA VE KÛFE EKOLLERİNİN KULLANDIKLARI FARKLI NAHİV TERİMLERİ

Arş.Grv. M. Cevat ERGİN*

Özet:

Arap nahiv tarihinde Basra ve Kûfe ekolleri, önemli bir konuma sahiptirler. Bu önemlerini Arap gramerinin kurallarının ve nahiv terimlerinin tespitinde oynadıkları rolden almaktadırlar. Farklı görüşlerle ortaya çıkan bu iki ekol bazı nahiv meselelerinde ihtilaf etmişler ve bazı konularda değişik nahiv terimleri kullanmışlardır. Bu çalışmada bu iki ekolün ortaya çıkışları ve özellikleri kısaca anlatılmış daha sonra aralarındaki ihtilaflı meselelere değinilerek nahiv terimlerini belirlemede yaptıkları hizmetler ortaya konulmuştur. Aynı terime verdikleri farklı isimler söz konusu edilmiş ve kullanımları örneklerle açıklanmıştır.

Abstract:

Basra and Kûfe's schools have an important place in the history of Arabic grammar. They have received their this importance from the role which they had played in setting of rules of Arabic grammar and grammatic terms. This two schools which had appeared with different views fell into disagreement with each other in some issues of grammar and used different gramatic terms in some matters. The formation and charesteristics of this two schools were briefly studied and then disputed issues between them were touched on and the works in setting grammatic terms were brought up. The different names which they had given the same terms were studied and their usings were explained with examples.

***

---

* D.Ü.İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

İslâmiyetin doğuşundan sonra Arapların, Arapça bilmeyen milletlerle ve topluluklarla karşılaşmaları ve bunlarla olan ilişkileri sebebiyle hayat tarzlarında bazı değişimler ve dillerinde bozulmalar oldu. Günlük konuşmaları aşır Kur'an'ın yanlış okunmasına kadar sebep olan bu dil bozulmaları, Arap dili gramerinin tespitini gerektiriyordu. Bunun yanı sıra bedevî Arapların konuşmalarında yer alan lügat malzemelerinin derlenmesi de bir ihtiyaç hâline gelmişti. Bu sebeple dil ve edebiyat malzemesinin derlenmesi, ayrıca ihtiyaç duyulan gramer ve lügat çalışmaları, önce Basra'da, yaklaşık bir asır sonra da ona paralel olarak Kûfe'de başlayıp üç asır kadar devam etmişti².

Bu konudaki ilk çalışmalar, Kur'an'ın yazılması ve kitap hâline getirilmesi ile başlamış ve bu arada gramer, Kur'an'da yazının ıslâhı çalışmalarına bağlı olarak doğmuştur. Gramere bağlı ilk önemli çalışma olan Kur'an'ın noktalananması, Ebu'l-Esved ed-Du'elî (ö. 69/688)'ye aittir³. Klâsik kaynakların çoğu, onu Arap nahvinin kurucusu olarak kabul etmişlerdir⁴. Ebu'l-Esved'in başlattığı ve daha sonra bu iki şehirde gelişen dil ve edebiyat çalışmaları, aralarında görüş ayrılıkları bulunan iki dil ekolünün teşekkülüne sebep oldu. Arap grameri açısından temel teşkil eden bu iki ekol Basra ve Kûfe ekolleridir. Başlangıçta bu iki ekol arasında şiddetli tartışmalar meydana gelmiş, sonradan bazı dilcilerin bu iki karşıt ekolün görüşleri arasında seçim yapmadan bu görüşlerin birine ya da her ikisine yer vermeleriyle bu çekişme, şiddetini kaybederek tamamen ortadan kalkmıştır⁵. Arap nahiv tarihi içerisinde bunlardan sonra da Bağdat, Mısır ve Endülüs ekolleri teşekkül etmiştir. Özellikle Bağdat ekolü, ilk iki ekol arasında çıkan ihtilâfları bağdaştırıcı ve uzlaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Aşağıda önce Basra ve Kûfe

²Nihad M. Çetin, "Arap" (Edebiyat), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1991, III, 296; Hulûsi Kılıç, "Basriyyün", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 117; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Beyrut, trz., II, 284.

³Ignace Goldziher, "Arab Dili Mektepleri", çev. Süleyman Tülücü, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9 (1990), s. 331, Erzurum, 1990; Çetin, "Arap" (Edebiyat), *DİA*, III, 296.

⁴Ebü Sa'îd Hasen b. 'Abdillâh es-Sîrâfî, *Kitâbu ahhâri'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn*, Nşr. F. Krenkow, Beyrut-Paris, 1936, s. 13; Ebu'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ fî tabakâti'l-udebâ*, Kahire, trz., II, 23; Celâluddîn 'Abdurrahmân es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîne ve'n-nuhât*, Nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Beyrut, trz., II, 23; Ebu'l-Fidâ İsmâ'il b. el-Kesîr el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut, 1997, VIII, 715; Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Mısır, 1926, II, 65; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut, 1998, s. 501; Ebu'l-Esved'in nahivle ilgili çalışmaları yapan ilk dilci olarak kabul edilmesi hakkındaki tartışmalar için bkz. Tefîk Rüştü Topuzoğlu, "Ebû'l-Esved ed-Düelî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 311-312.

⁵Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Ankara, 1993, s. 80.

ekolleri hakkında kısaca bilgi verilecek daha sonra kullandıkları nahiv terimlerinin önemlileri açıklanacaktır.

I- BASRA VE KÛFE EKOLLERİ

1.1. Basra Ekolünün Doğuşu ve Özellikleri

Basra, Irak'ta Bağdat'ın güneydoğusunda 635 yılında kurulmuş bir şehirdir⁶. Basra'nın batı kapısı civarında kervanların konakladığı, her taraftan gelen Arapların alışveriş yaptıkları şiir yeteneklerini ortaya koydukları Mirbed el-Basra denilen bir yer vardı ki ticaret ve kültür hareketlerine bir merkez vazifesi görüyordu. Böylece Basra'ya gelen ve burada yetişen öğrenciler İslâmî ilimlerde büyük çığır açtılar⁷. Nahvin en azından bazı esaslarının tespit edicisi olarak bilinen Ebu'l-Esved Basra'da yetişmiş, sonraki nahiv çalışmaları, onun öğrencileri tarafından yine Basra'da sürdürülmüştür⁸. Bu itibarla Basra, bir bakıma Arap gramerinin doğuş yeri sayılır⁹. Buna bağlı olarak Basra ekolü, nahiv çalışmalarını başlatan ekoldür. Gerçek anlamda ilk Basralı nahivci ise 'Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 117/736)'dir. Kıyası nahivde ilk uygulayanlardan ve nahiv ilmini kuran üç kişiden biridir¹⁰. İbn Ebî İshâk, öğrencisi 'İsâ b. 'Ömer es-Sekafi (ö. 149/767) ile birlikte nahiv konularını geliştirdiler¹¹. Böylece nahiv çalışmaları sistemli bir hale gelmiş ve Basra ekolünün genel hatları ortaya çıkmıştır.

Basra ekolüne mensup nahivciler, dil kurallarını belirleme konusunda oldukça titiz davranmışlardır. Dikkate aldıkları hususlar özetle şunlardır.

a) Çalışmalarını semâ' (dinleme ve ağızdan derleme) ve kıyasa dayandırmışlar, titizlikle seçtikleri fasih konuşan bedevîlerden dil ve edebiyat malzemesi derleyerek seyrek rastladıkları nadir ve şaz şekilleri değil, sık rastla-

⁶ Yâkût b. 'Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut, 1995, I, 432; el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, Ankara, 1987, s. 498; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar (İslâm Devletleri)*, Ankara, 1996, I, 155; R.Hartmann (Besim Darkot, M. Tayyib Gökbilgin), "Basra", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul, 1986, Abdullhâlık Bakır, "Basra", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 108; Goldziher, *a.g.e.*, s. 172.

⁷ Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, b.y.y., trz., s. 108; Hartmann, *a.g.e.*, II, 334; Bakır, *a.g. mad.*, V, 111.

⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, Beyrut, 1988, XII, 34; Selami Bakırçı- Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze Kadar)*, Erzurum, 2001, s. 33; Muhammed el Muhtâr Veledu Ebbâh, *Târihu'n-nahvi'l-Arabî fi'l-meşriki ve'l-mağrib*, s. 48, Beyrut, 2001.

⁹ Ahmed Emîn, *a.g.e.*, II, 283; Kenan Demirayak-M. Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 1995, s. 157.

¹⁰ Hulûsi Kılıç, "İbn Ebû İshâk", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 435.

¹¹ S. M. Yusuf, "Arap Edebiyatı: Gramer ve Sözlük Bilgisi", çev. Lamii Güngören, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, M. M. Şerif, İstanbul, 1991, III, 236.

nanları esas alarak kaideler tespit etme yoluna gitmişlerdir¹². Şaz kelimelerle karşılaştıklarında bunların yanlış olduklarını belirtmişler ya da tevil etme yoluna gitmişlerdir¹³.

b) Türetme yapacakları kelimenin sağlamlığını ve doğruluğunu tespit için henüz dil melekelerini kaybetmemiş kabilelere müracaat etmişlerdir. Bazen bizzat çöldeki bedevî kabilelere ziyaretler yapmışlar, bazen de onları kente, yanlarına çağırılmışlardır¹⁴.

c) Kur'an, Basralı nahivciler için kaidelerin tespitinde temel ölçü olmuştur. Ancak az sayıdaki bazı kıraatler arasında kendi kurallarına uyanları tercih etmişlerdir. Şaz olarak nitelendirdikleri bazı kıraatleri ise uygun bir şekilde tevil etme yolunu benimsemişlerdir¹⁵.

d) Kuralları belirlerken hadisleri delil kabul etmeyip şahit olarak kullanmamışlardır. Çünkü manaca rivayet edilen ve h. II. yüzyıla kadar yazıya geçirilmeyen hadislere birçok yabancı kelimenin de karıştığı kabul ediliyordu¹⁶.

Bütün bu titiz uygulamaları ile Basra ekolü, nahiv kurallarını tespit konusunda önceliği kendi uhdesine almıştır.

1.2. Basra Ekolünün Önemli Temsilcileri

Ebu'l-Esved'den sonra Basra'daki gramer çalışmalarında emeği geçen âlimlerden Nasr b. 'Âsım el-Leysî (ö. 89/707), 'Anbesetu'l-Fîl (ö. 100/718), 'Abdurrahmân b. Hurmuz (ö. 117/735) ve Yahyâ b. Ya'mer (ö. 129/746) Basra nahiv ekolünün ilk tabakasını teşkil etmektedirler¹⁷. ikinci tabakayı İbn Ebî İshâk ile öğrencisi 'İsâ b. 'Ömer es-Sekafî ve Ebû 'Amr b. el-'Alâ (ö.154/770) oluşturmaktadır. Nahivde İbn Ebî İshâk'ın, lügatte ise Ebû Amr'ın daha yetkin olduğu kaydedilmiştir¹⁸. Nasr b. 'Âsım ile başlayıp Ebû 'Amr b. el-'Alâ ile biten dönem, nahvin vaz ve oluşum dönemini teşkil etmektedir.

Basra ekolünün üçüncü tabakasında ise Ebu'l-Hattâb el-Ahfeş (ö. 172/788), el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) ve Yûnus b. Habîb yer almaktadır¹⁹. el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn*'ı telif etmiştir. Arapça'da ilk sözlük ça-

¹² Çetin, "Arap" (Edebiyat), *DİA*, III, 296; Kılıç, "Basriyyün", *DİA*, V, 117.

¹³ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Kahire, 1992, s. 17.

¹⁴ Goldziher, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁵ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁶ *a.e.*, s. 120.

¹⁷ Demirayak-Çögenli, *a.g.e.*, s. 157.

¹⁸ es-Suyûtî, *el-Muzhir fî ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ*, II, 398, Kum, 1368.

¹⁹ *A.e.*, s. 158

lışması olan bu kitabı alfabetik sıraya göre değil, benzer seslerine göre dizmiştir²⁰. Yazının ıslahı hususunda büyük hizmeti vardır²¹. Basra ekolünün, saydığımız üç tabakası dışında olup Arap nahiv tarihi içerisinde önemli bir yeri olan diğer bir nahivci de el-Halîl'in öğrencisi Sîbeveyhi'dir²². Hadis okurken lahn yapıldığını görünce çalışmalarını dil ve nahiv konuları üzerine yoğunlaştırmıştır. el-Halîl ölünce onun ders halkasını devralmış, yazdığı *el-Kitâb* adlı gramer kitabıyla adını ölümsüzleştirmiştir. Değerinden ötürü bu kitaptan Kur'anu'n-nahv diye söz edilmiştir²³. *el-Kitâb*, zamanına kadar yazılan nahve dair eserlerin en büyüğüdür ve Basra ekolü mensupları için gramer çalışmalarında esas teşkil etmiştir²⁴. Bunlardan başka Basra ekolü mensupları arasında el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ (ö. 209/824), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), el-Asma'î (ö. 216/831), el-Muberrred (ö. 285/898) ve İbn Dureyd (ö. 321/933) gibi âlimler bulunmaktadır²⁵.

1.3. Kûfe Ekolünün Doğuşu ve Özellikleri

Güney Irak'ta 638 yılında kurulan²⁶ Kûfe de Basra gibi İslâmî ilimler sahasında pek büyük bir faaliyetin hüküm sürdüğü bir şehir olmuştur. Kazandıği ilmî şöhret h. V. asra kadar sürmüştür.

Basra'da i'râb ve naktu'l-i-câm (benzer harfleri birbirinden ayırmak için noktalamak) şeklinde başlayan ilk nahiv çalışmaları sürerken Kûfe'de daha çok fıkıh ve kiraatlerle uğraşılıyordu. Kûfe'de gramer çalışmalarının ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle beraber Ebû Ca'fer er-Ru'âsî (ö. 175/791), Kûfe nahiv ekolünün kurucusu sayılmıştır²⁷. Ancak Kûfe ekolü Ebu'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisâ'î (ö. 189/804) ve öğrencisi Ebû Zekeriyâ

²⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, XI, 72-73; Goldziher, *a.g.e.*, s. 74; Fuâd Sezgin, *Târîhu't-turâsî'l-'Arabî*, çev. 'Arefe Mustafa, b.y.y., VIII/1, 82.

²¹ Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 308.

²² İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, Nşr. İhsan 'Abbâs, Beyrut, 1977; III, 463; Çetin, "Sîbeveyhi", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, X, 579, İstanbul, 1988.

²³ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 60-64.

²⁴ Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe*, Beyrut, 1406/1986, s.69; Çetin, "Sîbeveyhi", *İA*, X, 582-583.

²⁵ Sezgin, *a.g.e.*, VIII/1, 111, 118, 128, 135, 166, 173; Kılıç, "Basriyyün", *DİA*, V, 118.

²⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, IV, 490; Belâzurî, *a.g.e.*, s. 394; İbn Havkal Ebu'l-Kâsım en-Nasfî, *Kitâbu sûreti'l-'arz*, Beyrut-Leiden, I, 235; Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî, *Mesâliku'l-memâlik*, Beyrut-Leiden, 1927; K.V. Zetterstêen, "Kûfe", *İA*, VI, 649.

²⁷ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s.116; Demiryak-Çögenli, *a.g.e.*, s. 157; Muhammed el-Muhtâr, *a.g.e.*, s. 114.

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) ile kurallarını tamamlayarak gerçek anlamda bir ekol olabilmıştır²⁸.

Kûfe ekolünün çalışmaları da Basralılarınki gibi esas olarak semâ' ve kıyasa dayanıyordu. Ancak daha önce de değindiğimiz gibi Basralılar bu konuda oldukça titiz davranırlarken Kûfelilerin, semâ'ın kaynağını seçmede aynı titizliği göstermedikleri gibi nadir ve şaz da olsa duydukları her şekli kıyaslarına mesnet yaptıkları ifade edilmiştir²⁹. Buna göre Kûfe nahiv ekolünün özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

1- Çok miktarda rivayete yer verilmesi. Kûfeliler, dil malzemesi aldıkları kaynaklarda herhangi bir ayırım yapmıyor, bedevî ve şehirli bütün Araplardan her türlü rivayeti hatta şaz lehçeleri de almakta bir beis görmüyorlardı³⁰.

2- Şaz ve nadir kullanılan kelimeler üzerine kıyas yapılması. Kûfelilerin titiz bir araştırma yapmadan her türlü malzemeyi topladıkları gibi bir de bunlar üzerine kıyas yapmaktan kaçınmadıkları ifade edilmiştir. Şehirleşmiş Araplardan nesir ve şiir malzemeleri almışlar, kurallara uymayan şaz kelimeleri de kullanmışlardır³¹.

3- Bazı yeni ıstılâhların ortaya konması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan farklı görüşler. Kûfeliler, Basralılarınkinden farklı bazı ıstılâhlar ortaya koymuşlardır. Fakat yaygınlık kazanan ıstılâhlar daha önce Basra ekolü tarafından ortaya konan ıstılâhlar olmuştur.

1.4. Kûfe Ekolünün Önemli Temsilcileri

Kûfe ekolünün kurucusu olan Ebû Ca'fer er-Ru'âsî, nahiv bilgilerini 'Îsâ b. 'Ömer ve Ebû 'Amr'dan almıştır. Kûfe'ye döndüğünde el-Kisâ'î'ye ders vermiş, öğrencilerine okutmak üzere *el-Faysal* isminde bir kitap yazmıştır³². Bazı rivayetlere göre Halîl b. Ahmed, onun kitabını istemek için birini ona göndermiş, onu okuduktan sonra kendi kitabını yazmıştır³³. bi Kûfeliler içinde nahiv kitabı yazan ilk kişidir. Sîbeveyhi'nin tenkitlerinde isim belirtmeden yalnızca Kûfeli diye bahsettiği kişinin er-Ru'âsî olduğu

²⁸ S. M. Yusuf, *a.g.m.*, III, 239; Muhammed el-Muhtâr, *a.g.e.*, s. 114.

²⁹ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 121, Çetin, "Arap" (Edebiyat), *DİA*, III, 296.

³⁰ el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s.114; Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 159.

³¹ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 161-162.

³² el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 67, 77; Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 153.

³³ Ramzi Baalbakî "Sîbeveyh'in "Kitâb"ının Eski Bir Kaynağı Var mıdır?", çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1991), s. 292, Erzurum, 1991.

söylenmiştir³⁴. er-Ru'âsî'nin çağdaşı Mu'âz el-Herrâ (ö. 187/802) da Basralı nahivcilerden ders almış sonra Kûfe'ye dönerek öğrendiklerini imlâya başlamıştır³⁵.

Kûfe ekolünün gerçek manada kurucuları el-Kisâ'î ve el-Ferrâ'dır³⁶. el-Kisâ'î, er-Ru'âsî'nin derslerine iştirak etmiş, umduğunu bulamayınca Basra'ya gidip oradaki nahiv bilginlerinden ders almıştır. Yedi kıraat imamından biridir³⁷. Bilgisinin büyük kısmını çöl bedevîlerinden aldı³⁸. Halk dilindeki gramer hataları hakkındaki ilk risaleyi yazmış, böylece yeni bir inceleme sahası açmıştır ki, Arap lehçelerinin ilk tarihine ait bilgiler bu eserden elde edilmiştir³⁹. Kûfe ekolünün nahiv metodunu belirleyen de el-Kisâ'î'dir.

Kûfe ekolünün güçlü imamlarından biri de el-Ferrâ'dır. el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'ı Kûfe dil ekolünün günümüze ulaşan en önemli ve en hacimli eseri olup⁴⁰ nahivle ilgili görüşlerinin çoğu bu eserinden elde edilmiştir⁴¹. O da er-Ru'âsî'nin dil derslerine katılmış sonra Basra'ya gidip Yûnus b. Habîb'den ders almıştır⁴². Basra'dan döndükten sonra da el-Kisâ'î'nin öğrencileri arasına girmiştir. O da hocası gibi bedevî ve şehirli ayırımı yapmadan çeşitli kabilelerden dil malzemesi toplamıştır⁴³. Metot konusunda da hocasının izini takip eden el-Ferrâ, bazı konularda hocasına muhalefet etmiştir. Kûfe ekolüne nihâî şeklini veren ve nahiv ıstılâhlarının çoğunu tespit eden de odur⁴⁴. Nahivde emîru'l-mu'minîn olduğu söylenmiştir⁴⁵.

el-Ferrâ'dan sonra Kûfe ekolüne mensup nahivciler arasında İbnu's-Sikkât (ö. 244/858), zamanında Kûfelilerin nahivde önderi olan Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (ö. 291/903)⁴⁶, Ebû Bekr b. el-Enbârî (ö. 328/941) ve İbn Acurrûm es-Sanhâcî (ö. 723/1323) sayılabilir. Ancak İbn

³⁴ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut, 1997, s. 89; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 400; Carl Brockelmann, "Arabistan" (Edebiyat), *İA*, I, 536.

³⁵ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 89.

³⁶ el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s.74.

³⁷ el-Câhız, *a.g.e.*, I, 124; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, XIII, 167; Sezgin, *a.g.e.*, VIII/I, 202; H. İbrahim Tanç, "el-Kisâ'î'nin Devrindeki Bazı Âlimlerle Yaptığı Münazaralar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2002), s. 122.

³⁸ Goldziher, *a.g.m.*, s. 337.

³⁹ Brockelmann, *a.g. mad.*, *İA*, I, 536.

⁴⁰ Ali Bulut, "el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'da Kullandığı Kûfe Dil Okulu'na Ait Terimler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14-15 (2003), s. 327.

⁴¹ el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 133.

⁴² İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 92; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, XX, 10; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s.121; Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 406.

⁴³ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 194.

⁴⁴ *A.e.*, s. 197.

⁴⁵ el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 126; Tüccar, *a.g. mad.*, *DİA*, XII, 407.

⁴⁶ İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 102.

Acurrûm'un Kûfe ekolüne mensubiyetini ihtiyatla karşılayanlar da olmuştur⁴⁷.

1.5. Basra ve Kûfe Ekolleri Arasındaki İhtilâflar

Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ilk ihtilâf, er-Ru'âsî ile el-Halîl arasında başlamış daha sonra Sîbeveyhi ve el-Kisâ'î arasında devam etmiştir. Abbâsî halifesi Hârûnu'r-Reşîd'in huzurunda düzenlenen ve bu son ikisi arasında geçen zunbûriyye münazarası oldukça meşhurdur. Basralılarla Kûfeliler arasında cereyan eden münazaralar nahivcilere dair ilk tabakât kitaplarında yer almış, daha sonra bunların bir kısmını Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949), *Mecâlisu'l-'ulemâ* adlı eserinde toplamıştır. Bu ilk kaynaklar, daha sonra kaleme alınan tabakât ve hâl tercümesi kitapları ile iki ekolün ihtilâflarını konu edinen eserlere de kaynak teşkil etmiştir. Her iki ekolün çalışmaları da temelde semâ' ve kıyasa dayanıyordu. Buna rağmen farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Bunun birtakım sebepleri vardır. Arap dilini hatasız konuşan bedevîlerin çöle yakın bir şehir olan Basra'da toplanması, Câhiliye dönemindeki 'Ukâz panayırını andıran ve İslâmî dönem panayırının en önemlilerinden biri olan Mîrbed'in Basra'da bulunması gibi sebeplerle Basralı nahivciler, titizlikle seçtikleri bedevî Arapların fasih lehçesini esas alıp dile ait genel kurallar koymuşlar, bu kurallara uymayan şekilleri şaz kabul ederek onlar için ayrıca kaide koymaya gerek görmemişlerdir⁴⁸. Hatta bazen dil malzemesi aldıkları kimselerin bedevî olmalarını da yeterli görmemişler, medeniyetten etkilenmemiş olmalarını şart koşmuşlardır⁴⁹. Basralıların dillerini fasih kabul ettikleri kabileler, Kays ve Temîm kabileleridir. Dil malzemelerinin çoğunluğunu bunlardan almışlardır. Bu kabilelerden sonra Huzeyl kabilesi ile Kinâne ve Tay kabilelerinin bir kısmını fasih kabul etmişler, bunların dışındaki diğer kabilelerle şehirlere yerleşmiş Araplardan dil malzemesi almamışlardır⁵⁰.

Basra'nın bu durumuna karşılık Kûfe'nin dil bakımından karışık unsurlarla dolu olması sebebiyle Kûfeliler semâ'ın kaynağını seçmede aynı titizliği göstermeyerek Araplardan rivayet edilen her kullanıma itibar etmişler, nadir ve şaz bile olsa duydukları her şekli kaideye esas almışlardır⁵¹. Rekabet duygusunun da etkisiyle Basralıların genel kurallarını bozan tüm örnekleri büyük bir sabırla toplamışlar ve onları istisnalar olarak değil, Basralıların

⁴⁷ Kılıç, "İbn Acurrûm" *DİA*, XIX, 295, İstanbul, 1999.

⁴⁸ Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, V, 117.

⁴⁹ Ahmed Emîn, *a.g.e.*, I, 296.

⁵⁰ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 211-212.

⁵¹ Kılıç, Basriyyûn, *DİA*, V, 118.

kurallarının tersine genel kuralların temeli olarak görmüşlerdir⁵². Bundan dolayı zaruret sebebiyle caiz olan lügatleri birer asıl kabul ettiği için el-Kisâf'nin, nahvi ifsat ettiği söylenmiştir⁵³.

Basralılar, duydukları şekillerden seçtiklerini, Kûfeliler ise duydukları her şekli kıyasa esas almışlardır. Başka bir deyişle Basralılar prensiplere, Kûfeliler ise Araplardan işittiklerine daha çok önem vermişlerdir. Bu bakımdan Basra ekolünde fikir hürriyeti daha çok ve aklî istidlâller daha caziptir⁵⁴. Basralılar, Arap dil ve edebiyatı üzerinde hakimiyet kurarak daha sonra gelişen Arap dilciliğinin temeli hâline gelmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak dil öğrenimi için Basra'dan Kûfe'ye çok az kişi gittiği halde Kûfe'den Basra'ya bu maksatla özellikle de Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumak amacıyla pek çok talebe gelmiştir⁵⁵.

Basra ve Kûfe ekolleri arasında ortaya ihtilâfların bir başka özelliği de ilmî olduğu kadar siyâsî bir hüviyet de taşımış olmalarıdır. Basra ve Kûfe, siyâsî ve ilmî bir merkez olmaktan çıkıp her iki şehrin önde gelen âlimleri Bağdat'a göç edinceye ve münakaşayı devam ettiren üstatların ölümleri sebebiyle iş ehemmiyetini kaybedinceye, yaklaşık h. VI. yüzyıla kadar bu ihtilâf sürüp gitmiştir⁵⁶.

Bundan sonra ez-Zeccâcî, Ebû 'Alî el-Fârisî ve İbn Cinnî (ö. 392/1001) gibi âlimler tarafından temsil edilen Bağdat Ekolü, Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ihtilâf ve çekişmelere uzlaştırıcı bir yön vermiştir⁵⁷. el-Enbârî (ö. 577/1181)'nin *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf* adlı eseri, bu iki ekol arasındaki münakaşa ve ihtilâflara hasredilmiştir. Bunun dışında Ebu'l-Bekâ el-'Ukberî (ö. 616/1219)'nin *et-Tebyîn 'an mezâhibi'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*'i ile 'Abdullatîf b. Ebî Bekr ez-Zebîdî (ö. 802/1400)'nin *İ'tilâfu'n-nusra fi ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra*'sı bu konu ile ilgili yazılmış eserlerdendir.

Basra ile Kûfe ekolü arasındaki ihtilâflara bazı örnekler vermek, konunun daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır. Bu nedenle aşağıda iki ekol arasındaki bazı ihtilâflı meselelere değinmeyi uygun gördük.

II- İKİ EKOL ARASINDAKİ İHTİLÂFLI MESELELER

2.1. Zunbûriyye Meselesi

⁵² S. M. Yusuf, *a.g.m.*, III, 239.

⁵³ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 160. Kılıç, *a.g. mad.*, V, 118.

⁵⁴ Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, V, 118.

⁵⁵ Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, V, 118.

⁵⁶ Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, V, 118.

⁵⁷ Goldziher, *a.g.e.*, s. 73; S. M. Yusuf, *a.g.m.*, III, 240; Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, V, 118; Demirayak-Çögenli, *a.g.e.*, s. 160.

Zunbûriyye meselesi adıyla meşhur olan tartışma Bağdat'ta Basra ekolünün önemli temsilcilerinden Sîbeveyhi ile Kûfe ekolünün ileri gelenlerinden el-Kisâ'î arasında yapılmıştır. Münazara şu şekilde cereyan etmiştir:

كنت أظن أن العقب أشد لسعة من الزنبور فإذا هو هي (أو el-Kisâ'î, Sîbeveyhi'ye ibaresini okuyarak son kelimenin merfû mu yoksa mansûb mu okunacağını sorar. Sîbeveyhi; "Doğrusu فإذا هو هي şeklinde okunmasıdır" der. Yani merfû okunması gerektiğini, mansûb okunamayacağını söyler. Bunun üzerine el-Kisâ'î "Hata ettin" diyerek benzeri birkaç soru daha sorar. Sîbeveyhi, bu tür örneklerde son kelimenin merfû okunması gerektiğini savunur ve mansûb okumanın kurallara aykırı olduğunu ifade eder. el-Kisâ'î, Arapların her iki şekilde de okuduklarını iddia eder. Sîbeveyhi kendi görüşünde ısrar eder. Münazarayı düzenleyen Yahyâ b. Hâlid; "Aranızda kim hakem olacak?" deyince el-Kisâ'î, "Kapıda her taraftan gelen Araplar var. Onlar Arapların en fasih konuşanlarıdır. Onlara soralım" der. Bedevî Araplar getirilir. Mesele onlara sorulduğunda el-Kisâ'î'yi onaylarlar. Bu olaydan sonra Sîbeveyhi Basra'ya dönmez. Şiraz'a gider ve kısa bir süre sonra orada vefat eder⁵⁸.

Kaynaklarda genel olarak münazaranın bu şekilde cereyan ettiği anlatılmaktadır. Ancak olayın tamamen bu şekilde cereyan etmediği ve bedevîlerin saray hocası olan el-Kisâ'î'nin tarafını tutmaları için rüşvet aldıkları ayrıca "Doğrusu el-Kisâ'î'nin söylediğidir" diyerek cümleyi bizzat telaffuz etmediklerine, Sîbeveyhi'nin: "O şekilde okuyamazlar. Çünkü buna dilleri dönmez" dediğine dair bazı rivayetler de vardır⁵⁹. Bu tür rivayetlere bakılırsa münazara objektif bir şekilde cereyan etmemiştir.

Bu konuda Kûfelilerin delili, bedevîlerin bu şekilde konuşmuş olmalarıdır. Basralılar ise, bedevîler o şekilde konuşmuş olsalar bile bunun kıyasa aykırı olduğunu ve söz konusu kelimenin mansûb okunamayacağını söylemişlerdir. Onlara göre هو فإذا هو هي cümlesindeki هو, muhtedâ olarak merfûdur. Haber olmaya uygun bir kelime bulunmadığı için ihtilâf mevzûu kelimenin haber olarak merfû gelmesi gerekir. Mansûb olan إيأها'nın gelmesi uygun olmaz⁶⁰. Konu ile ilgili yazılan bir makalede zunbûriyye tartışmasını

⁵⁸ Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyine'l-Basriyyin ve'l-Kûfiyyin*, Beyrut, 1987, II, 702-704; İbn Hallikân, a.g.e., III, 464; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-nahv*, Dimaşk, 1986, III, 31-32; İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebib 'an kutubi'l-e'ârib*, Nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut, 1995, I, 103-108; Çetin, "Sîbeveyhi", *İA*, X, 580.

⁵⁹ İbn Hişâm, a.g.e., I, 104; et-Tantâvî, a.g.e., s. 121; Konu ile ilgili değerlendirmeler için bkz. H. İbrahim Tanç, a. g.m., s. 114-119; Nevin Karabela, "Zunbûriyye Tartışması ve Arka Planı", *EKEV Akademi Dergisi*, III/2, (Güz 2001), Ankara, 2001, s. 257-264.

⁶⁰ el-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 703; İbn Hişâm, a.g.e., I, 105.

iki ekolün dil çalışmalarında kullandıkları yöntem çerçevesinde değerlendirmek gerektiği ifade edilmiştir⁶¹.

2.2. Muhtedâ ve Haberîn Âmili

Kûfeliler, muhtedânın haberi, haberin de muhtedâyı ref'ettiği görüşündedirler⁶². Örneğin زيد أخوك (Zeyd kardeşindir) cümlesinde muhtedâ olan زيد kelimesinin, haber olan أخو kelimesini ref'ettiğini söylemişlerdir. Kûfelilere göre; muhtedâ ve haber, birbirlerini tamamlayan unsurlardır. Biri olmadan diğeri ile tek başına anlamlı bir cümle oluşturulamaz. Biri diğeriyle ayrılmadığına göre amellerinin de karşılıklı olması gerekir. Her birinin hem âmil hem de ma'mûl olmasında bir sakınca yoktur. Nitekim Kur'an'da bunun örneği de vardır. "أَيُّ مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ" "Hangisini seslenirseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na aittir"⁶³ âyetindeki أَيُّ kelimesi, تدعوا fiiliyle mansûbdur. تدعوا fiili ise, أَيُّ edatı ile meczûmdur. Karşılıklı olarak birbirleri üzerinde amel etmişlerdir⁶⁴. Kûfelilere ait bir başka görüşe göre ise muhtedânın merfû olması, haberden gelen bir âid iledir⁶⁵.

Basralılara göre ise, muhtedânın âmili ibtidâdır. Haberîn âmili konusunda ise farklı görüşler vardır.

-Sadece ibtidâ ile merfû olur. Âmilin ibtidâ olması, başında lafzî âmilin bulunmaması demektir. İbtidâ, muhtedânın âmili olduğuna göre haberin de âmili olmalıdır. أن ve كان 'de olduğu gibi. Bunlar hem ismin hem de haberin âmilidirler.

- Hem ibtidâ hem de muhtedâ ile merfû olur. Haber daima ibtidâ ve muhtedâdan sonra geldiği için ikisi de âmil olmalıdır.

- Haber muhtedâ ile, muhtedâ ise haber ile merfû olur. İbtidâ, manevî bir âmil olup lafzî âmil gibi gibi iki şeyde amel etmez. Bu sebeple de sadece muhtedâyı ref'eder. Muhtedâ ise haberi ref'eder⁶⁶.

⁶¹ Nevin Karabela, a.g.m., s. 264.

⁶² el-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 44; Ebu'l-Bekâ 'Abdullah b. el-Huseyn el-'Ukberî, *et-Tebyîn, 'an mezâhibi'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Beyrut, 1986, s. 225; 'Abdullatif ez-Zebîdî, *Kitâbu'it-tilâfi'n-nusra fi ihtilâfi nuhâti'l-Kûfe ve'l-Basra*, Nşr. Târik el-Cenâbî, Beyrut, 1407/1987, s. 30; Bahâuddîn İbn 'Akîl el-'Akîlî, *Şerhu İbn 'Akîl*, Nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut, 1995, I, 189; Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûni 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik*, Beyrut, trz., I, 194.

⁶³ İsrâ (17), 110.

⁶⁴ el-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 46; İbn 'Akîl, a.g.e., I, 189; es-Sabbân, a.g.e., I, 194.

⁶⁵ el-'Ukberî, *et-Tebyîn*, s. 225.

⁶⁶ el-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 703.

2.3. Muzâri Fiilin Ref'i

Kûfelilerin çoğunluğuna göre muzâri fiil, başında nasb ve cezm âmil-leri bulunmadığından dolayı merfû olmaktadır⁶⁷. el-Kisâ't'ye göre ise, başındaki zâid harf sebebiyle merfûdür. Kûfelilere göre muzâri fiilin başına nasb edatları geldiğinde mansûb olur. Ör. أريدُ أنْ تقومَ (Ayağa kalkmanı istiyorum.) Cezm edatları geldiğinde meczûm olur. Ör. لمْ يَقمْ زيدٌ (Zeyd kalkmadı.) Fiilin başında nasb ve cezm edatları yoksa merfû olarak kalır. Doğayısıyla bu edatların varlığı, muzâri fiili mansûb veya meczûm yapmakta, yokluğu ise merfû yapmaktadır.

Kûfelilere göre muzâri fiilin merfû olmasının sebebi, muzâri fiilin, ismin yerine kâim olması olamaz. Çünkü bazen mansûb bir ismin yerine de muzâri fiil kullanılmaktadır. Sadece bu sebep merfûluk âmili olamaz. Ör. كانَ زيدٌ يقومُ (Zeyd ayağa kalkıyordu.) Burada يقومُ muzâri fiili, كانَ 'nin haberi yerine kaimdir. Takdiri, قائماً olup mansûbdur⁶⁸.

Basralılara göre, muzâri fiil ismin yerine kâim olduğu için merfûdür. İsmi yerine kaim olması, manevî bir âmil olup ibtidâya benzer. İbtidâ da mamûlünü merfû yapmaktadır. Basralılara göre Kûfeliler, nasb ve cezmi esas alarak ref'i ikinci plana itmektedirler. Halbuki bütün nahivcilere göre ref' esastır⁶⁹. el-Kisâ't'nin görüşü, âmilin âmil üstüne gelmesini gerektirir ki bu doğru değildir. Ayrıca muzâri fiilin başındaki harfler, fiilin bir parçasıdır ve ondan ayrılmazlar. Bu durumda fiil, kendisinin âmili olur ki bu da doğru değildir⁷⁰.

2.4. بنسٍ ve نعمٍ

Basralılara göre بنسٍ ve نعمٍ câmid fiillerdir. Çünkü te'nîs tâ'sı ve muttasıl zamirlerle bitişebilmektedirler⁷¹. Ör. نِعِمَّتِ الْمَرَأَةُ هِنْدَ (Hind ne iyi kadındır.) بِنِسْتِ الْمَرَأَةِ دَعْدُ (Da'd ne kötü kadındır.) نِعْمَا رَجُلَيْنِ (O ikisi ne iyi adamlardır.) نِعْمَا رَجَالًا (Onlar ne iyi adamlardır.)

Kûfeliler ise bu ikisinin isim olduklarını söylemişlerdir. Delil olarak şunları ileri sürmüşlerdir:

⁶⁷ el-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 550; es-Sabbân, *a.g.e.*, I, 277.

⁶⁸ el-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 550-552.

⁶⁹ *A.e.*, II, 550; es-Sabbân, *a.g.e.*, I, 277.

⁷⁰ *A.e.*, II, 552-554.

⁷¹ el-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 97; el-'Ukberî, *et-Tebyîn*, s. 274; İbn 'Akil, *a.g.e.*, II, 150; es-Sabbân, *a.g.e.*, III, 26.

-Başlarına cer harfi gelebilir. Ör. ما هو بنعم المولود (O hiç de iyi çocuk değildir.)

-Başlarına nida edatı gelebilir. Ör. يا نعم المولى ونعم النصير (Ey ne güzel sahip ve ne güzel yardımcı olan.) Nida, isimlerin özelliklerindedir.

-Fiillerin özelliklerinden biri olan zaman ifadeleriyle birlikte gelmezler. نعم الرجل أمس denmez. Mazi dışında çekimleri yoktur⁷².

III- KULLANDIKLARI FARKLI NAHİV TERİMLERİ

Basralı âlimlerle Kûfeli âlimlerin ihtilâfları sadece metot farklılığı ile kalmamış, nahivde kullanılan ıstılâhlara da sirayet etmiştir. Ebu'l-Esved'in, kelimenin sonlarındaki durumları gösteren noktalara verilen isimler bu konudaki ilk adım olarak kabul edilmiştir. Asıl nahiv ıstılâhlarından ise, ilk olarak Basralı nahivci el-Halîl döneminde söz edilmeye başlanmıştır⁷³. Kûfeli âlimler, Basralıların daha önce vazettikleri nahiv terimlerinden farklı terimler ihdas etmeye gayret etmişlerdir. Ancak Kûfelilerin ihdas ettikleri terimler, Arap nahvi içinde fazla yaygınlaşmamıştır. Basralıların ortaya koydukları sistem ve buna bağlı olarak ihdas ettikleri nahiv terimleri her bölgede dil âlimleri arasında yayılmıştır. Sistemleri daha sağlam ve mantıklı, ortaya koydukları nahiv kuralları, kusur, eksiklik ve bozukluktan uzak olduğundan genel bir kabul görmüştür. Kûfelilerin ortaya koydukları terimler ise, sağlam esaslara dayanmadığı ve kapsayıcı bir özelliğe sahip olmadığından, sonraki dönemlerde gelen nahivciler tarafından kabul görmemiş, bir iki istisna dışında olay bu şekilde gelişmiştir⁷⁴. Öte yandan Basralı bir dilcinin telif ettiği eserlerde herhangi bir mevzû okuyan bir kişinin, Kûfeli âlimlerce telif edilen eserlerde aynı mevzûun hangi ıstılâhla ele alındığını bilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Bu da nahiv tahsil eden kişiler için bir meşakkat kaynağı teşkil etmektedir⁷⁵.

Kûfelilerin ıstılâhlarının yaygınlaşmamasının diğer bir sebebinin de bir ihtiyaca binaen değil, sırf Basra ekolüne muhalefet olsun diye ortaya konmuş olmaları olduğu ifade edilmiştir. Örneğin, mu'rab ve mebnî kelimelere delâlet eden hareketlere verilen isimler konusunda Basralıların, önceden tespit etmiş oldukları bazı terimler vardı. Basralılar, mu'rab kelimeler için ref⁷⁶, nasb, cer ve cezm terimlerini, mebnî kelimeler için ise, zamme, fetha, kesre ve sükûn terimlerini kullanıyorlardı. Kûfeliler, bunlara alternatif olabilecek ıstılâhlar çıkarmanın mümkün olup olmadığını uzun uzun düşündüler

⁷² el-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 97-99; 'Abdullatif ez-Zebîdî, a.g.e., s. 115-116.

⁷³ el-Mahzûmî, a.g.e., s. 303.

⁷⁴ Şevkî Dayf, a.g.e., s. 167.

⁷⁵ Bakırcı-Demirayak, a.g.e., s. 66.

ve bu yönde çalışmalar yaptılar. Uygun bir karşılık bulamayınca söz konusu ıstılâhları tersine çevirdiler. Mu'rab kelimeler için konulan ıstılâhları, mebnî kelimeler için, mebnî kelimeler için konulan ıstılâhları ise mu'rab kelimeler için kullanmaya kalkıştılar. Fakat kabul görmedi. Çünkü bir ihtiyaçtan kaynaklanmıyordu ve söz konusu terimler için daha uygun isimler bulunuyordu⁷⁶.

Yukarıda saydığımız nedenlerle günümüzde kullanılan nahiv terimlerinin büyük çoğunluğu Basralılara ait olan terimlerdir. Kûfelilerin günümüzde kullanılan sınırlı sayıdaki terimlerinin dışındaki diğer terimlerine rastlanmamaktadır⁷⁷. Nahiv kitaplarında kullanılan genel nahiv terimlerinin çoğunluğu Basralılara ait olduğundan Basralıların kullandığı bütün nahiv terimleri üzerinde değil, sadece Kûfelilerin farklı isimler koydukları terimler üzerinde duracağız. Bunların Basralıların ve Kûfelilerin kullandıkları şekillerine değineceğiz. Kûfelilerin ıstılâhlarının büyük çoğunluğunun vazı el-Ferrâ olduğundan örneklerimiz genellikle el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'dan verilmiştir⁷⁸. Basralıların ve Kûfelilerin farklı isimler vererek kullandıkları bazı nahiv terimleri şunlardır.

3.1. Takrîb (التقريب)

Kûfelilerin kullandıkları bir ıstılâhtır. Onlara göre هذا ve هذه ism-i işaretleri ile başlayan bir cümlede bunlardan sonra gelen iki isimden ikincisi mansûb ise buradaki ism-i işarete takrîb denir⁷⁹.

Ör. هذا الأسدُ مخوفًا (Bu aslan korkutucu!) هذا زيدٌ قائمًا (Zeyd ayakta!)

Buna göre birinci örnekte الأسدُ kelimesi, هذا ile merfû olmuştur. مخوفًا kelimesi ise, kendisini ref'edecek âmillerden yoksun kaldığı için takrîb üzere mansûb olmuştur.

Bu tür yerlerde Kûfeliler, هذا، كان ve kardeşleri gibi değerlendirmişlerdir. Kûfe ekolünün ıstılâhlarının büyük bölümünü vazeden el-Ferrâ, bu konuya başında كان bulunan bir cümleyi örnek vererek şöyle demiştir:⁸⁰ " والله غفورٌ رحيمٌ " (Allah bağışlayıcıdır ve merhametlidir) cümlesinin başına كان getirildiğinde cümle, وكان الله غفوراً رحيماً şekline dönüşür. Bu durumda الله kelimesi, كان ile merfû olmaktadır. Haber, kelâmın tamam olması için beklenmektedir. Gelmemesi nedeniyle غفور kelimesini

⁷⁶ A.e., s. 168.

⁷⁷ Muhammed el-Muhtâr, a.g.e., s. 117.

⁷⁸ el-Ferrâ'nın ortaya koyduğu ıstılâhlarla ilgili olarak bkz. Ali Bulut, "el-Ferrâ'nın Me'âni'l-Kur'ân'da Kullandığı Kûfe Dil Okulu'na Ait Terimler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14-15 (2003), s. 323-340.

⁷⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 12; Şevkî Dayf, a.g.e., s. 166.

⁸⁰ el-Ferrâ, a.g.e., I, 13.

lenmektedir. Gelmemesi nedeniyle غفور kelimesini nasbedersin. هذا ile başlayan benzeri cümleler de böyledir."

Konuyu biraz daha açmak gerekirse şunlar söylenebilir. Yukarıdaki örnekte كان cümleden çıkarıldığında cümlenin manası bozulmamaktadır. Bunun gibi هذا ile başlayan cümlelerde هذا kaldırıldığında mana bozulmuyorsa bu tür yerlerde ism-i işarette takrîb adı verilmektedir. Örneğin; كَيْفَ أَخَافُ الظُّلْمَ وَهَذَا الْخَلِيفَةَ قَادِمًا (İşte Halife ayakta dururken nasıl zulümden korkarım?) cümlesinde الْخَلِيفَةَ kelimesi, takrîb'in ismi olarak merfû, قَادِمًا kelimesi ise takrîb'in haberi olarak mansûb şeklinde i'râb edilir. Çünkü cümlede halifenin gelişi haber verilmektedir. Başa ism-i işaretin getirilmesi ile halifeye işaret edilmemekte, sadece olayın yakınlığı kastedilmektedir. Halife zaten görünmekte ve bilinmekte olduğundan kendisine işaret etmeye gerek kalmamaktadır. هذا cümleden çıkarıldığında da mana bozulmadığından bu tür yerlerde Kûfelilerce takrîb olarak isimlendirilmiş ve farklı bir i'râb yapılmıştır. Basralılar, bu tür yerlerde هذا'yı mubtedâ, merfû olan birinci ismi haber, mansûb olan ikinci ismi ise hâl olarak i'râb etmektedirler⁸¹.

3.2. Sarf (الصَّرْفُ)

Kûfelilere göre vâv-ı ma'iyeden sonra gelen muzâri fiil, sarf olarak mansûbdur. Söz konusu vâva da sarf vâvı denilir⁸².

Ör. لا تَأْكُلُ السَّمَكَ وَتَشْرَبُ اللَّبَنَ. (Süt içmekle beraber balık yeme.) Bu cümlede hüküm bakımından ikinci fiil, birinci fiile muhaliftir. Çünkü cümlede anlatılmak istenen, her iki fiilin birlikte yapılmamasıdır. Bu fiilleri ayrı ayrı yapmakta herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Eğer cümlenin başındaki nehyin tekrarı söz konusu olsaydı her iki fiilin de meczûm olması gerekirdi. Halbuki sadece birinci fiil meczûmdur. İkinci fiil, birinciye muhalif olup sarf edilmiş olduğundan bu muhalefeti ve sarf edilişi, onun mansûb olmasına sebep olmuştur⁸³.

el-Ferrâ, يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ "Ey iman edenler, emanetlerinize hainlik etmek sûretiyle Allah'a ve peygambere hainlik etmeyiniz."⁸⁴ âyetini tefsir ederken تَخُونُوا kelimesinin başındaki vâv ile atfedilen kısmın sarf üzere mansûb olduğunu söylemiştir. Sarfı; "başında vâv bulunan ve manaca, atfedildiği bölüme uyması mümkün olmayan kısmı, diğer kısma atfetmektir" şeklinde tarif etmiştir. el-Ferrâ bu konuya şu örneği de vermiştir:

⁸¹ es-Suyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi' Şerhu Cem 'i'l-cevâmi' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, Kum, 1405, I, 113.

⁸² et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 130.

⁸³ el-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 555-556.

⁸⁴ Enfâl (8), 27.

لا تئة عن خلق و تأتي مثله عارٌ عليك اذا فعلت عظيم

(Aynısını yapmanla beraber bir huydan başkasını men etme. Eğer yaparsan senin için büyük utanç olur.)

Görüldüğü gibi bu örnekte لا edatının, تأتي kısmını etkilemesi ve olumsuz hale getirmesi mümkün değildir. Kûfelilere göre bu tür durumlarda vâvdan sonraki kısım sarf üzere mansûb olur⁸⁵.

Merfû bir isim üzerine atfedilip mansûb okunan isimler de sarf üzere mansûb kabul edilmişlerdir. Ör. لو تُرِكتَ والأسد لأكلك (Aslan ile yalnız bırakılırsan seni yer.) Burada fiilin tekrarı hoş karşılanmadığından ikinci bölüm birinci bölüme uymayacak şekilde atıf yapılmıştır. Bu tür yerlerdeki vâvlara sarf vâvı denir⁸⁶.

Kûfeliler, vâv-ı ma'iyeye dışında fâ-ı sebebiyye ve (أو) den sonra gelen muzâri fiillerin mansûb olmalarının illeti olarak da sarf ıstılâhını kullanmışlardır⁸⁷.

Ör. ما تأتينا فتتحدث معك (Bize gelmiyorsun ki, seninle konuşalım.)

لأستسهلن الصعب أو أذكرك المنى (Zor olanı kolay hale getireceğim veya idealime ulaşacağım.)

Basralıların çoğunluğuna göre bu tür örneklerde muzâri fiiller, vucûben gizli bir أن ile mansûb olmuşlardır. Çünkü vâv'da asıl olan atıf harfi olarak kullanılmasıdır. Atıf harflerinde ise asıl olan amel etmemeleridir.

Sarf ıstılâhının kullanıldığı bir başka yer de Basralıların, mef'ûlun ma'ah olarak isimlendirdikleri konudur. Ör. جاء مُحَمَّدٌ و طلوع الشمس (Muhammed, güneşin doğmasıyla birlikte geldi.) Basralıların çoğunluğuna göre bu tür durumlarda vâvdan sonraki ismin mansûb olması, vâv aracılığı ile baştaki fiille gerçekleşmiştir⁸⁸.

3.3. Hilâf (الخِلاف)

Kûfeliler bu ıstılâhı iki tür yerde kullanmışlardır.

⁸⁵ el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 33; 'Abdullatîf ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s. 127; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 295.

⁸⁶ el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 34.

⁸⁷ el-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 556; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s.307; Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 166.

⁸⁸ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 166.

a) Zarf veya câr-mecrûr, haber durumunda oldukları zaman mansûb olmalarının illeti olarak kabul edilen manevî âmîle verdikleri isimdir⁸⁹.

Ör. زيد في الدار (Zeyd evdedir.) محمدٌ أمامك (Muhammed önündedir.)

Ancak bu gibi durumlarda cümlelerin manasının tam olması ve anlaşılabilir durumda olmaması gerekir. Meselâ; زيدٌ بك veya زيدٌ فيك gibi ifadeler, eksik olduklarından anlamsız olup bu şekilde kullanılamazlar⁹⁰.

Kûfeli nahivcilerden Sa'leb, böyle durumlarda zarftan önce bir fiil bulunduğunu ve hafzedildiğini söylemiştir. Buna göre محمدٌ أمامك cümlesinin aslı محمدٌ حلٌ أمامك şeklindedir. Burada fiil hafzedilmiş, zarf ise; fiille beraber olduğundaki durumu gibi mansûb olarak kalmıştır.

Kûfeliler, bu konuyu biraz daha izah ederek şunları söylemişlerdir: Haber mana bakımından mubtedânın kendisidir. Örneğin; زيد قائمٌ (Zeyd ayakta) cümlesinde ayakta olan kişi Zeyd'dir. Halbuki محمدٌ أمامك (Muhammed önündedir) cümlesinde أمام kelimesi mana bakımından Zeyd'in kendisi değildir. Bu durumda haber, mana bakımından mubtedâyâ muhalif bulunduğundan dolayı bu iki tür cümle arasındaki fark belli olsun diye zarftan oluşan haber, hilâf üzere mansûb olmuştur⁹¹.

Basralılar ise, bu tür yerlerdeki zarf veya câr ve mecrûrun, mubtedâdan sonra mukadder olan bir fiil ile mansûb olduklarını ifade etmişlerdir. Haber durumunda olan kelime zarf olduğunda bu durumu şöyle izah etmektedirler: Zarf, zaman ve mekân isimlerini kapsamaktadır. Bunlar da içlerinde محمدٌ في أمامك ifadesinin aslı, محمدٌ أمامك ifadesinin aslı, محمدٌ في أمامك 'dir. Bilindiği gibi في cer harfidir. Cer harflerinin bir fiille müteallık olmaları gerekir. Bu şekilde fiillerle isimler arasında bir bağ vazifesi görürler. Buna göre yukarıdaki cümlede asıl ifade, محمدٌ استقرَّ في أمامك olur. Sonuç itibarıyla bu tür yerlerde zarfı nasbenden fiildir. Ancak bu fiil, zâhir değil mukadderdir⁹².

b) Kûfelilerin, âmilini hilâf olarak isimlendirdikleri diğer bir konu da mef'ûlun ma'ah konusudur⁹³. Bu, aynı zamanda sarf ismini verdikleri konuyla aynıdır. Bu itibarla Kûfelilere göre mef'ûlun ma'ah, sarf veya hilâf üzere mansûbdur. Ör. استوى الماء والخشبة (Su, tahta ile aynı düzeye geldi.) Normal olarak fiilin tekrar edilerek استوى الماء واستوت الخشبة denilmesi gerekirdi. Fiilin tekrarı, ifadenin güzelliği açısından hoş karşılanmadığı için ikin-

⁸⁹ el-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 245; es-Suyûtî, *Hem'*, I, 98; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 295; Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 165.

⁹⁰ es-Suyûtî, *Hem'*, I, 98.

⁹¹ el-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 245; es-Suyûtî, *Hem'*, I, 98.

⁹² el-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 246; es-Suyûtî, *Hem'*, I, 98.

⁹³ 'Abdullatîf ez-Zebîdî, *a.g.e.*, s.36.

ci kelime, birinci kelimeye muhalif olarak mansûb olur. Buna da hilâf denir. Fiil, lâzımî olduğundan, herhangi bir kelimeyi mef'ûl olarak almaz. Bu da mansûb olan kelimenin mef'ûl olmadığını gösterir.

Basralılara göre bu tür durumlarda âmîl, fiildir. Fiil, muteaddî olmakla birlikte vâv ile güçlenmiş, isimle arasında bir bağ kurulmuş ve onu mansûb etmiştir. Nitekim lâzım fiil, hemze ile veya cer harfi ile ya da bir harfinin tekrarı ile muteaddî olmaktadır.

Örnekler: أَخْرَجْتُ زَيْدًا (Zeydi çıkardım.) Fiil, hemze ile muteaddî olmuştur.

خَرَجْتُ بِهِ (Onu çıkardım.) Fiil cer harfi ile muteaddî olmuştur.

خَرَجْتُ الْمَتَاعَ (Malı çıkardım.) ر harfinin tekrarı, fiili muteaddî kılmıştır.

Vâv harfi de lâzım fiili biraz güçlendirmekte ve isimle bağlantı kurmasında yardımcı olmaktadır⁹⁴.

3.4. 'İmâd (العماد)

Kûfelilerin, sıfat ve haberi birbirinden ayıran zamire verdikleri isimdir. Muhtedâ ve haber arasında gelir⁹⁵. Ör. مُحَمَّدٌ هُوَ الشَّاعِرُ (Muhammed şairdir) gibi. Buradaki هُوَ zamiri Kûfeliler tarafından 'imâd olarak isimlendirilmiştir. Buna göre الشَّاعِرُ, sıfat değil, haberdir.

el-Ferrâ و هو محرمٌ عليكم إخراجهم “Onları çıkarmak size haram kılınmışken...⁹⁶” âyetini açıklarken ; dilersen هو 'yi 'imâd olarak kabul edersen diyerek bu terimi kullanmıştır⁹⁷. “Demişlerdi ki, Allahım! eğer bu, senin katından gelmiş bir hak (kitap) ise...⁹⁸” âyetinin tefsirinde de ; هو الحقّ kelimesi mansûb veya merfû okunabilir. Eğer هو 'yi isim olarak kabul edersen هو الحقّ kelimesi ile merfû olur. Eğer هو 'yi 'imâd kabul edersen o zaman هو الحقّ kelimesini mansûb yaparsın diyerek yine bu terimi kullanmıştır⁹⁹.

Kûfelilerin bu terime destek anlamına gelen 'imâd adını vermişlerdir. Çünkü bununla cümledeki birinci isim, âdetâ desteklenmiş olmakta ve sonrasında gelen haberle güçlenmiş olmaktadır. Basralıların ıstılâhında ise bu

⁹⁴ el-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 248-249.

⁹⁵ el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 312.

⁹⁶ Bakara (2), 85.

⁹⁷ el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 51.

⁹⁸ Enfâl (8), 32.

⁹⁹ el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 409.

terimin adı fasıl zamiridir. Onlara göre bu zamir cümledeki birinci ismi sonrasından ayırmakta ondan sonra na't ve bedel gibi bir tâbi değil, sadece haber gelebileceğini ifade etmiş olmaktadır¹⁰⁰.

3.5. Tebri'e (التَّبْرِئَة)

Kûfeliler tarafından cinsini nefyeden لا karşılığında kullanılan bir terimdir. el-Ferrâ, الحَجَّ، فلا رَفْتٌ ولا فسوقٌ ولا جدالٌ فى الحجِّ، "Hac'da kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek ve kavga etmek yoktur"¹⁰¹, âyetinin yorumunda; kıraat sahiplerinin, bu kelimelerin hepsini tebri'e sebebiyle mansûb olarak okuduklarını ifade etmiştir¹⁰². Kastettiği, cinsini nefyeden لا'dır¹⁰³.

Kûfelilerin dışındakiler, bu terim yerine yaygın olarak kullanılan cinsini nefyeden لا tabirini tercih etmişlerdir.

3.6. Cahd الجَحْدُ

Kûfeliler, cahd terimini, Basralıların nefiy olarak isimlendirdikleri terim karşılığında kullanmışlardır. Buna bağlı olarak nefiy harfleri yerine de cahd harfleri kavramını kullanmışlardır¹⁰⁴.

el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*'da şöyle demiştir:

وَضِيعَتْ بلى لِكُلِّ إقرار فى أوله جَحْدٌ وَوَضِيعَتْ نَعَمٌ للإستفهام الذى لا جَحْدٌ فيه . ف (بلى) بمنزلة (نعم) إلا أنها لا تكون إلا لِمَا فى أوله جَحْدٌ.

"بلى", başında olumsuzluk bulunan cümlelerin ikrarı içindir. نعم ise içinde olumsuzluk bulunmayan soruyu cevaplamak maksadıyla kullanılır. بلى gibidir. Ancak sürekli olarak başında olumsuzluk bulunan cümlelerin karşılığında gelir¹⁰⁵."

Ör. فهل وجدتم ما وعد ربكم حقًا قالوا نعم (Cennet ehli cehennem ehline); Siz de Rabbinizin size vaat ettiğini gerçek buldunuz mu? Diye seslenirler. Onlar da evet derler¹⁰⁶, âyetinde نعم yerine بلى kullanmak uygun olmaz. İçinde olumsuzluk bulunan نذير قالوا بلى قد جاءنا نذير قالوا بلى "Size korkutucu bir peygamber gelmemiş miydi diye sorarlar. Onlar da evet doğrusu bize korkutucu

¹⁰⁰ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, Beyrut, trz., III, 110.

¹⁰¹ Bakara (2), 197.

¹⁰² el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 120.

¹⁰³ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 167, 200.

¹⁰⁴ el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s.309; Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁰⁵ el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 52.

¹⁰⁶ A'râf (7), 44.

bir peygamber gelmişti derler¹⁰⁷” âyetinde ise نعم kullanmak uygun olmaz. Burada نعم kullanıldığı takdirde olumsuzluğu ikrar etmek olur ki âyette kast olunan bu değildir.

el-Ferrâ, örneklerle açıkladığı bu konuda sürekli olarak nefiy yerine cahd kavramını kullanmıştır.

3.7. Sıfat ve Mahal (الصفة والمحل)

Kûfeliler, bu terimlerden sıfat ile bazen cer harflerini, bazen de zarfı kastetmişlerdir. Ancak sıfatı daha çok cer harfleri karşılığında, mahal terimini ise daha çok zarf karşılığında kullanmışlardır¹⁰⁸.

el-Ferrâ, *واقفوا يوما لاتجزى نفس عن نفس شيئا* “Ve bir günden sakının ki, o günde kimse başkası namına bir şey ödeyemez¹⁰⁹” âyetinin açıklamasında; “Burada sıfat gizlidir. Açık okunduğunda *نفس عن نفس شيئا* olur” demiştir. Sıfat ile kastettiği *فيه* kelimesini oluşturan *câr* ve *mecrûr*dur¹¹⁰. Bir başka yerde “İsim, sıfat veya mahal manasında olup bir şeye isnâd edilirse kuvvetlenir” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Burada hem sıfat hem de mahal ile zarfı kastetmiştir¹¹¹. Burada sıfat için *هورجل دونك* örneğini, mahal için ise *المسلمون جانب صاحبهم* (Müslümanlar arkadaşlarının yanındadır) örneğini vermiştir. Sıfat ile kastettiği *دونك*, mahal ile kastettiği de *جانب صاحبهم* ifadesidir.

فلا جناح عليهما أن يتراجعا إن ظنا أن يقيما حدود الله edeceklerine inandıkları takdirde yeniden evlenmelerinde bir beis yoktur¹¹²” âyetinin yorumunda da şu açıklamaları yapmıştır: *يريد فلا جناح عليهما في أن يتراجعا (أن) في موضع نصب إذانعت الصفة* (yani *في* cümleden atıldığında *أن*) kendisinden sonrasıyla birlikte nasb mahallindedir¹¹³.) Görüldüğü gibi burada el-Ferrâ’nın, sıfat kavramı ile söz ettiği kelime *في* cer harfidir. Aşağıdaki örnekte ise sıfat terimini bu kez zarf anlamında kullandığı görülmektedir. *لا أقعدن لهم صراطك المستقيم* “Ben de onları (saptırmak) için senin doğru yolunun üstünde oturacağım¹¹⁴” âyetinin açıklamasında; sıfatın bu cümleden atılması caizdir demiştir¹¹⁵.

¹⁰⁷ Mülk (67), 8.

¹⁰⁸ el-Mahzûmî, a.g.e., s. 309-310; Şevkî Dayf, a.g.e., s. 166.

¹⁰⁹ Bakara (2), 123.

¹¹⁰ el-Ferrâ, a.g.e., I, 31-32.

¹¹¹ A.e., I, 119.

¹¹² Bakara (2), 230.

¹¹³ el-Ferrâ, a.g.e., I, 49; Şevkî Dayf, a.g.e., s.200.

¹¹⁴ A’râf (7), 16.

¹¹⁵ el-Ferrâ, a.g.e., I, 375.

Basralılar, yukarıda da değindiğimiz gibi Kûfelilerin sıfat adını verdikleri terimin karşılığında cer harfleri, mahal dedikleri terimin karşılığında ise zarf terimini kullanmışlardır. Günümüzdeki yaygın kullanım da budur.

3.8. Hafd (الخفض)

Kûfelilerin, cer ıstılâhı karşılığında kullandıkları terimdir¹¹⁶. Hurûfu'l-cer yerine de hurûfu'l-hafd demektedirler. Hafd, el-Halîl'in kullandığı ıstılahlardan olup Kûfelilerce çok kullanılmıştır¹¹⁷. el-Ferrâ, fâtiha sûresinin tefsirinde bu ifadeyi kullanmıştır. ... وأما من خفض الدال من (الحمد) "Kim (الحمد) kelimesindeki dâl harfini mecrûr okursa..."¹¹⁸ Kûfeliler, نعم ve أما الكوفيين'nin isim olduklarını söylerken de bu tabiri kullanmışlardır. أما الكوفيين "Kûfeliler, ikisinin isim olmalarının delili, hafd harflerinin başlarına gelmesidir diyerek delil getirmişlerdir"¹¹⁹.

3.9. Sıla ve Haşv (الصلة والحثو)

Kûfeliler, sıla ve haşv terimlerini zâid harfler karşılığında kullanmışlardır. Örneğin; ما إن أحد رأيته (Kimseyi görmedim) cümlesinde zâid olarak kullanılan (إن) harfi için sıla ifadesini kullanmışlardır¹²⁰. Basralılar bu terimler karşılığında zâid ve ilgâ terimlerini kullanmışlardır.

İbn Ya'îş de bu konuda şu bilgileri vermiştir: "Sıla ile kastolunan, zâid harflerdir. Zâid harflerden kasıt ise, cümle içinde varlığı ve yokluğu eşit olup cümleye yeni bir anlam kazandırmayan kelime demektir. Sıla ile haşv, Kûfelilerin, ziyade ve ilgâ ise Basralıların kullandıkları ıstılâhlardandır"¹²¹.

3.10. el-İsmu'l-mechûl (الإسم المجهول)

el-İsmu'l-mechûl veya zamîru'l-mechûl, Kûfelilerin, cümlenin başında gelen zamire verdikleri isimdir. Mechûl demelerinin sebebi, kendisinden önce râci olacağı bir kelimenin bulunmamasıdır¹²².

¹¹⁶ el-'Ukberî, *el-Lubâb fi 'ileli'l-binâ'i ve 'li'râb*, Beyrut-Dımaşk, 1995, I, 352.

¹¹⁷ el-Mahzûmî, a.g.e., s. 311.

¹¹⁸ el-Ferrâ, a.g.e., I, 3.

¹¹⁹ el-Enbârî, *el-İnsâf*, a.g.e., I, 97.

¹²⁰ el-Mahzûmî, a.g.e., s. 315; Şevkî Dayf, a.g.e., s. 167.

¹²¹ İbn Ya'îş, a.g.e., VIII, 128.

¹²² İbn Ya'îş, a.g.e., III, 114; el-Mahzûmî, a.g.e., s. 311.

قل هو الله أحد “De ki O Allah birdir”¹²³ âyetindeki هو zamiri,

وإنه لما قام عبدالله “Allah’ın kulu (ona) yalvarmaya kalktığında...”¹²⁴ âyetindeki (هو) zamiri,

هو زيد منطلق (Zeyd gitmektedir) cümlesinin başındaki هو zamiri bu türdendir.

Basralıların, bu terim karşılığında kullandıkları terim, zamîru’ş-şe’ndir¹²⁵. Örneğin ez-zemaşerî ; وهو محرّم عليكم إخراجهم “Onları çıkarmak size haram kılınmışken...”¹²⁶ âyetini açıklarken هو zamirini, zamîru’ş-şe’n olarak isimlendirmiştir¹²⁷.

3.11. Cârî ve Gayru’l-cârî (الجارى و غيرالجارى)

Bunlar, Kûfelilerin, el-munsarif ve el-memnû‘ mine’s-sarf karşılığında kullandıkları terimlerdir¹²⁸.

el-Ferrâ, اهبطوا مصراً “Şehre inin”¹²⁹ âyetini yorumlarken; وأسماء النساء (Kadın isimlerinin harfleri az olup üç harften oluşuyorsa ve orta harfi sakın ise munsarif olur جرى انصرف yerine جرى fiilini kullanmıştır. Yine bu konu ile ilgili olarak aynı kelimededen türetilmiş olan ما المجرى وغير المجرى و غير المجرى ile المجرى و غير المجرى terimleri de kullanılmıştır ki bunların tümü Kûfelilerin istilâhlarındandır.

Basralılar, bu terime karşılık yukarıda da ifade edildiği gibi el-munsarif, gayru’l-munsarif veya el-memnû‘ mine’s-sarf gibi terimleri kullanmışlardır.

3.12. Atfu’n-nesak (عطف النسق)

Bu terim, Kûfeliler tarafından harflerle yapılan atıf anlamında kullanılmıştır. el-Ferrâ, bu terimi kullanan ilk kişidir¹³¹. Atıf, Basralıların ibarelerinden. Meyletmek anlamına gelmekte, âmilin etki etmesinde ortaklık

¹²³ İhlâs (112), 1.

¹²⁴ Cîn (72), 19.

¹²⁵ et-Tantâvî, a.g.e., s. 130.

¹²⁶ Bakara (2), 85.

¹²⁷ ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ ‘iki gavâmidî ‘t-tenzil ve ‘uyûni ‘l-ekâvîl fî vucûhi ‘t-te ‘vil*, Nşr. Muhammed ‘Abdusselâm Şâhîn, Beyrut, 1995, I, 161.

¹²⁸ et-Tantâvî, a.g.e., s. 130.

¹²⁹ Bakara (2), 61.

¹³⁰ el-Ferrâ, a.g.e., I, 42.

¹³¹ Şevkî Dayf, a.g.e., s. 202.

Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri

Bu terim, Kûfeliler tarafından harflerle yapılan atıf anlamında kullanılmıştır. el-Ferrâ, bu terimi kullanan ilk kişidir¹³¹. Atıf, Basralıların ibarelerinden. Meyletmek anlamına gelmekte, âmilin etki etmesinde ortaklık etmektedir. Nesak ise, Kûfelilerin ibarelerinden olup kendisine atıf yapılan kelime i'râb açısından ma'tûfla aynı olduğu için bu ismi almıştır¹³².

el-Ferrâ, قال فماخطبكم أيها المرسلون “Ey elçiler, ne işiniz var? dedi”¹³³ âyetinde (ف) atıf harfi için bu tabiri kullanmıştır¹³⁴. Bu terim, Kûfeliler tarafından ihdas edilip sonradan yaygınlaşmış olan az sayıdaki nahiv istilâhlarından. Kûfelilerin dışındaki dil âlimleri de bu istilâhi kullanmışlardır¹³⁵.

3.13. Bedel (البدل)

Basralıların kullandıkları bir nahiv terimidir. Ör. صراط الذين أنعمت عليهم “Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğramışların yoluna değil”¹³⁶ ayetinin açıklamasında غير kelimesinin, عليهم kelimesinin zamirinden bedel olduğu söylenmiştir¹³⁷.

Kûfeliler ise, bedel terimi karşılığında birden fazla isim kullanmışlardır.

a) et-Tekrîr التكرير : el-Ferrâ, Fâtiha sûresinin yukarıdaki âyetini açıklarken; وتخفض غير على التكرير (غير) , tekrîr olduğundan dolayı mecrûr olmuştur¹³⁸) ifadesini kullanmıştır.

فكان رفع الإخراج بالتكرير على ; وهو محرم عليكم إخراجهم (إخراج) هو (kelimesinin merfû olması, هو üzerine tekrîr olmasındandır¹³⁹) tabirini kullanmış, tekrîr ile bedel terimini kastetmiştir.

b) et-Tefsîr التفسير : el-Ferrâ, وجعلوا لله شركاء الجنَّ “Allah’a cinleri ortaklar koştular”¹⁴⁰ ayetinin yorumunda; إن شئت جعلت الجنَّ تفسيراً للشركاء.... (Dilersen de جعلوا fiili için mef’ûlun bih yaparsın”¹⁴¹) diyerek bedel istilâhi yerine tefsîr

¹³¹ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 202.

¹³² İbn, Ya’îş, *a.g.e.*, III, 74; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 315.

¹³³ Hicr (15), 57.

¹³⁴ el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 44.

¹³⁵ el-’Ukberî, *el-Lubâb*, I, 416; İbn ‘Akîl, *a.g.e.*, II, 206.

¹³⁶ Fâtiha (1), 7.

¹³⁷ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 26.

¹³⁸ el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 7.

¹³⁹ *A.e.*, I, 51.

¹⁴⁰ En’âm (6), 100.

için mef'ûlun bih yaparsın"¹⁴¹) diyerek bedel ıstılâhı yerine tefsîr ıstılâhını kullanmıştır.

c) et-Tercume الترجمة : Kûfelilerin, bedel terimi karşılığında kullandıkları üçüncü terimdir. واجعل لي وزيراً من أهلي هارون أخي "Bana ailemden bir de yardımcı ver. Kardeşim Harun'u"¹⁴² âyetini açıklarken وإن الوزير (هارون أخي) مترجماً عن الوزير (Dilersen هارون أخي ifadesini شئت جعلت (Dilersen هارون أخي ifadesini kelimesi için tercüme kabul edersin"¹⁴³) demiştir. Burada da kastedilen bedel ıstılâhıdır.

Basralılar ise bu üç terimin karşılığında bedel terimi kullanılmıştır.

3.14. Na't النعت

Kûfelilere ait olan ıstılâhlardan biri de na't ıstılâhıdır. Bu ıstılâh, Basralıların sıfat adını verdikleri terimin karşılığında kullanılmıştır¹⁴⁴. Ör. el-Ferrâ, ... الذين يقولون ربنا إنا أمنا... "Onlar ki, Rabbimiz biz inandık... derler"¹⁴⁵ âyetinin başındaki الذين يقولون için; إن شئت جعلته خفصاً نعتاً للذين اتقوا (Dilersen mecrûr yapıp –bir önceki âyette geçen- الذين اتقوا için na't olarak kabul edersin"¹⁴⁶) diyerek na't terimini sıfat anlamında kullanmıştır. Sibeveyhi ve diğer Basralılar ise bu terimi sıfat olarak isimlendiriyorlardı¹⁴⁷.

Na't terimi, Kûfeliler tarafından ihdas edilip kullanılan ıstılâhlar arasında en çok yaygınlaşan nahiv terimlerinden biridir. Basralılar da zaman zaman bu terimi kullanmışlardır. İbn Ya'îş, *Şerhu'l Mufasssal*'da konuya sıfat ismiyle yer vermiş, ancak sıfat ve na't terimlerinin aynı anlama geldiğini de ifade etmiştir¹⁴⁸. Sibeveyhi, tâbilerden söz ederken na't kelimesini de zikretmiştir. Bununla birlikte Basralıların, bu konuda esas olarak kullandıkları terimler, sıfat ve vasf terimleri olmuştur¹⁴⁹.

¹⁴¹ el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 348.

¹⁴² Tâhâ (20), 29-30.

¹⁴³ el-Ferrâ, *a.g.e.*, II, 178.

¹⁴⁴ es-Suyûfî, *Hem'*, II, 116; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s.314; Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 167; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 130.

¹⁴⁵ Âli İmrân (3), 16.

¹⁴⁶ el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 198.

¹⁴⁷ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁴⁸ İbn Ya'îş, *a.g.e.*, III, 46-47.

¹⁴⁹ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 167-168.

3.15. Tefsîr ve Mufessir (التفسير و المفسر)

Kûfeliler bu iki terimi, temyîz ıstılâhı karşılığında kullanmışlardır¹⁵⁰. el-Ferrâ, *إنّ الذين كفروا وماتوا وهم كفارّ فلن يُقيلَ من أدهمّ ملءُ الأرض ذهباً ولو ائقدي به*, “Muhakkak ki inkâr edenler ve kâfir oldukları hâlde de ölenler, yeryüzü dolusu altın fidye verseler bile hiç birisinden asla kabul edilmeyecektir¹⁵¹” âyetinin açıklamasında *ذهباً* kelimesinin *ملءُ الأرض* için mufessir olduğundan dolayı mansûb olduğunu ve böyle bir kelimenin ancak nekire olacağını söylemiştir¹⁵².

Kûfelilerin, tefsîr terimini temyîz hâricinde mef'ûlun leh karşılığında da kullandıkları görülmektedir. *يجعلون أصابعهم في آذانهم من الصّواعق حذر الموت*. “Yıldırımlardan ölmek korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar¹⁵³” âyetinin yorumunda el-Ferrâ, ; *حذر* kelimesinin, herhangi bir fiilin etkisi olmadan mansûb olduğunu söylemiştir. Konu ile ilgili şu örneği vermiştir: *حذر* kelimesinin bu âyetteki kullanımı, şu cümledeki gibidir: *أعطيتك خوفاً* (Sana korku sebebiyle verdim.) Burada verilen nesne, korkunun kendisi değil, korku sebebiyle (من أجل الخوف) bir başka şeydir. Dolayısıyla âyetteki *حذر* kelimesi, fiil sebebiyle değil, tefsîr üzere mansûb olmuştur¹⁵⁴. el-Ferrâ’ın burada tefsîr ile kastettiği, mef'ûlun lehdır.

Başka kaynaklarda aynı âyetin yorumunda *حذر* kelimesinin, mef'ûlun leh olduğundan dolayı, mansûb olduğu yapılan fiilin, ölüm korkusu sebebiyle gerçekleştirildiği ifade edilmiştir¹⁵⁵.

3.16. Eşbâhu'l-mef'ûl أشباه المفعول

Basralılar, mef'ûlleri, mef'ûlun bih, mef'ûlun leh, mef'ûlun fih, mef'ûlun ma'ah, ve el-mef'ûlu'l-mutlak şeklinde çeşitlere ayırmışlardır. Kûfelilere göre ise, tek bir mef'ûl çeşidi vardır. O da mef'ûlun bihdır. Diğerleri gerçek anlamda mef'ûller olmayıp mef'ûl benzerleridir. Bu terimle mef'ûlun bih dışında kalan diğer mef'ûlleri kastetmektedirler¹⁵⁶.

¹⁵⁰ A.e., s. 166.

¹⁵¹ Âli İmrân (3), 91.

¹⁵² el-Ferrâ, a.g.e., I, 225.

¹⁵³ Bakara (2), 19.

¹⁵⁴ el-Ferrâ, a.g.e., I, 17.

¹⁵⁵ Ebû İshâk İbrahim es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, Beyrut, 1988, I, 97; el-'Ukberî, *İmlâ'u mâ menne bihi'r-Rahmân min vucûhi'l-karâ'ât fi cemî'i'l-Kur'ân*, Nşr. İb-râhîm 'Utve 'İvad, Mısır, 1969, I, 22.

¹⁵⁶ es-Suyûtî, *Hem'*, I, 165; el-Mahzûmî, a.g.e., s. 308; Şevkî Dayf, a.g.e., s. 166.

3.17. Meknî ve Kinâye المكنى و الكناية

Kûfeliler bu iki terimle zamiri kastetmektedirler¹⁵⁷. ez-Zemahşeri'nin *el-Mufasssal*'ının şarihi İbn Ya'îş bu konuda "Kûfelilere göre zamir ve meknî arasında bir fark yoktur. Bunlar müteradif isimler kabilinden olup lafızları farklı olsa da manaları birdir. Basralılara göre ise, zamirler, meknîlerden bir çeşittir. Onlara göre her zamir, meknîdir ancak her meknî zamir değildir¹⁵⁸." Bu şekilde meknînin kapsamını biraz daha genişletmiş olmaktadırlar.

el-Ferrâ, Fâtiha sûresinin tefsirinde عليهم kelimesindeki zamirden söz ederken zamir yerine meknî terimini kullanmıştır¹⁵⁹.

Basralıların kullandıkları terim ise yukarıda da işaret edildiği gibi yaygın bir şekilde kullanılan zamir terimidir.

3.18. Fi'lu'd-Dâ'im الفعل الدائم

Kûfelilerin kullandığı terimlerden biri olan bu tabirin Basralılardaki karşılığı ism-i fâildir¹⁶⁰. Basralıların ıstılâhında ise bu el-fi'lu'd-dâ'im terimi, mazî muzârî ve emir fiilini kapsayan müstakbel fiili ifade etmektedir. Kûfeliler fiil gibi amel ettiğinden dolayı bu terime el-fi'lu'd-dâ'im adını vermişlerdir. Çünkü onlara göre el-fi'lu'd-dâ'im adını verdikleri ism-i fâilin, amel etmesi için herhangi bir şart yoktur, her durumda amel eder. Basralıların çoğunluğu ise, ism-i fâilin amel etmesi için cümlede bir nefiy veya istifhâm edatının bulunması ya da amel edecek olan ism-i fâilin, sıfat, haber veya hâl durumunda olması gerektiği görüşündedirler¹⁶¹.

3.19. İbtidâ Lâm'ı لام الإبتداء

Basralıların ıstilahlarından. Basralıların bu ismi verdikleri lâma Kûfeliler, kasem lâmı demektedirler. لزيد أفضل من عمرو (Zeyd, Amr'den daha faziletlidir) örneğinde bu cümlenin mukadder bir kasemin cevabı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre cümlenin takdiri; والله لزيد أفضل من عمرو (Vallahi Zeyd, 'Amr'den daha faziletlidir) şeklindedir. Burada lâm ile yetinilmiş, kasem gizli kalmıştır. Basralılar ise buradaki lâmın, ibtidâ lâmı olduğu görüşündedirler¹⁶².

¹⁵⁷ el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 314; Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁵⁸ İbn Ya'îş, *a.g.e.*, III, 84.

¹⁵⁹ el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 5.

¹⁶⁰ el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 310.

¹⁶¹ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁶² el-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 399; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 307.

3.20. Ref', Nasb Cer ve Cezim الرَّفْعُ والنَّصْبُ والجَرُّ والْجَزْمُ

Kûfelilerce hem mebnî hem de mu'rab kelimelerin sonlarındaki hareketler için kullanılan bu ıstılahlar, Basralılarca sadece mu'rab kelimeler için kullanılmıştır. Basralıların, mebnî kelimeler için kullandıkları ıstılahlar ise zamme, fetha ve kesredir¹⁶³.

SONUÇ

Çölde yaşayan bedevî Araplardan dil malzemeleri toplayarak bunları titizlikle inceleyen Basralı dilciler ile daha sonra onlardan ders alarak Kûfe'ye dönen ve bağımsız bir dil ekolü oluşturan Kûfeli dilcilerin yaptıkları çalışmalar sonucu Arap gramerinin kuralları belirlenmiştir. Birbirleriyle kıyasıya bir rekabete girişen bu iki ekol mensupları arasında çeşitli görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Nahiv terimleri alanında da ihtilâflar ortaya çıkmış, Basra, Arap grameri ile ilgili ilk çalışmaların yapıldığı yer olması dolayısıyla ilk nahiv terimleri Basralı dilciler tarafından belirlenmiştir. Önce-leri başka ilim dallarına ağırlık veren Kûfeliler, dil çalışmalarına başladıklarında Basralıların tespit ettikleri ıstılahlara alternatif teşkil edecek ve kendi ekollerini güçlendirecek yeni birtakım ıstılahlar ortaya koyma gayreti içine girmişlerdir. Ancak bu yönde yaptıkları çalışmalar Basralıların çalışmalarının yerini tutamamış, ortaya konulan ıstılahlar, birkaç istisna dışında yaygınlık kazanmamış, Üstelik bir terim için birden fazla isim belirlenmesi okuyucu açısından birtakım sıkıntılara da sebep olmuştur. Bu nedenle Arap grameri alanında Basralı dilcilerin ortaya koydukları terimler yerleşmiş ve yayılmıştır. Günümüzde kullanılan nahiv terimlerinin büyük çoğunluğu da Basralı dilcilerin belirledikleri terimlerdir.

¹⁶³ İbn Ya'îş, *a.g.e.*, I, 72; el-Mahzûmî, *a.g.e.*, s. 315.